

Book Review

Jörgen Gustafsson
*Historielärobokens föreställningar:
Påbjuden identifikation och genre-
förändring i den obligatoriska skolan
1870–2000*

Uppsala universitet (PhD diss.)
2017, 278 pp.

Forskningen om svenska historieläroböcker i ett historiskt perspektiv är långt ifrån tillbakasatt. Tvärtom har vi de senaste 10–20 åren sett stora tillskott inom detta forskningsområde. Det betyder naturligtvis inte att ”allt är gjort”, tvärtom antyder det stora forskningsintresset för detta område att det finns mycket mer att göra. Ett av de senare tillskotten till fältet är Jörgen Gustafssons avhandling *Historielärobokens föreställningar*, som han försvarade i Uppsala i början av juni 2017.

Den huvudsakliga frågan som Gustafsson vill besvara är ”Hur framställs svensk historia betraktad som påbjuden identifikation i historieläroböckerna för den obligatoriska skolan och hur förändras detta under perioden 1870–2000?” (s. 10–11). Empirin i Gustafssons studie består av i princip alla läroböcker i historia för den obligatoriska skolan utgivna mellan 1870 och 2000. Det är alltså ett ambitiöst projekt som definitivt ger nya möjligheter att sätta in lärobokens föreställningar i tiden samt i olika sociala och temporala kontexter. Studiens omfattning innebär dock också begränsningar. Fokuset på en stor textmassa innebär att Gustafsson inte sätter in läroböckerna i någon övergripande skolkontext. I stället hävdar han

att läroböckerna utgör en egen arena, nära nog helt frikopplad från sina författare, från skolans styrdokument och även från skolan som social arena.

Teoretiskt tar Gustafsson avstamp i nationalismforskningen och i vad han kallar ”påbjuden identifikation”. Det är ett begrepp som på ett värdefullt sätt ringar in hur skolans verksamhet kan ställas i relation till identitet. Särskilt argumenterar författaren på ett klokt sätt när detta begrepp ställs i relation till begreppet ”meningserbjudande”. Gustafsson konstaterar att ett erbjudande går att tacka nej till, men i skolan handlar det snarare om att eleverna påbjuds att identifiera sig som exempelvis ”svenskar”; det är inte ett erbjudande. Skolans sätt att påbjuda identitet är förstås en del av en statssubventionerad identitetspolitik; en identitetspolitik som inte fått särskilt mycket utrymme i den samtida offentliga debatten, där identitetspolitik i stället förefaller vara något som endast minoriteter ägnar sig åt.

De empiriska kapitlen i avhandlingen behandlar först historieläroboksgenren som helhet under perioden som undersöks, samt historieläroböckernas beskrivning av tid, genus och omvärld. Sedan följer tre delstudier angående påbjuden identifikation: (1) beskrivningen av ledande kvinnliga aktörer; (2) läroböckernas bilder; och (3) beskrivningen av vikingatiden. Avhandlingen uppvisar en bredd av metoder och ansatser. I de kapitel som behandlar läroböckerna på ett övergripande plan (främst kapitel 3 och 4) räknas rubriker, författare och utgivningsperioder. I kapitel 5, 6 och 7 finns mer av närläsning diskussion om

berättelserna i läroböckerna (men utan explicit text- eller narrativanalytisk ansats). I kapitlet om bilderna används också någon form av outtalad bildanalys.

Angående läroboksutgivningen under perioden 1870 till 2000 kommer Gustafsson fram till att det fanns en påfallande stabilitet i läroboksutgivningen före 1960. Kvinnliga författare förefaller ha tagit sig in på marknaden genom vad Gustafsson kallar ”konsekrering”; att nya författare börjar som medförfattare till läroböcker som redan finns på marknaden – ett fenomen som Gustafsson menar inte bara gäller kvinnliga läroboksförfattare, det genomsyrade hela läroboksbranschen och kan även ses som en av orsakerna till den betydande tröghet som Gustafsson ser i genren. Studien av läroboksutgivningen utmynnar också i ett framtagande av en korpus av böcker som var ”de mest spridda”, och som sedan utgör underlag för mer detaljerade studier i de kommande kapitlen.

Gällande kvinnor i historien visar Gustafsson att heliga Birgitta, drottning Margareta och drottning Kristina är de kvinnor som finns med under hela den studerade perioden 1870–2000. Han gör en särskild undersökning av beskrivningen av dessa personer och kommer fram till att de före sekelskiftet 1900 ingick i läroböckerna som delar av större berättelser, för att sedan bli mer av egna berättelser. På 1970-talet får dessa personbeskrivningar ge vika för mer strukturellt hållna berättelser, men på 1980-talet är personskildringarna tillbaka igen, för att bli mer omfattande än någonsin på 1990-talet. Den påbjudna identifikationen är delvis etnisk; Birgitta, den ansvarstagande och tålmodiga kvinnan är svensk, medan Kristina lät sig influeras av sydländska idéer och blev en självupptagen svikare. Marga-

retas etnicitet är mer komplicerad där hon ingår i ett nordiskt ”vi”, men inte i ett svenskt ”vi”.

En av de mer intressanta slutsatserna angående dessa tre kvinnor och hur de över tid framställs i historieläroböckerna är att de under 1990-talet får mer utrymme, men inte som enskilda individer med egen agenda, utan som delar av en familj. Gustafsson drar här slutsatsen att denna förändring grundar sig i en vilja att upprätthålla en tydlig åtskillnad mellan manligt och kvinnligt. Kvinnor ska förvisso få mycket plats i läroböckerna, men samtidigt poängteras alltså deras kvinnlighet och roll i familjen. Dessutom finns på 1990-talet ett nytt inslag i läroböckerna angående dessa kvinnor: deras kroppar börjar beskrivas. Med en tydligare genusteoretisk ingång hade kanske mer kunnat sägas om den förändringen.

Bildanalysdelen i avhandlingen tar dels upp omslagsbildernas förändring över tid, och dels bilderna i läroböckernas avsnitt om forntiden. Angående omslagsbilderna kan Gustafsson visa på en mängd intressanta förändringar över tid, som att omslagsbilder (på de mest spridda läroböckerna) före 1930-talet hade annat än personer på omslagen. De omslag som på 1930- och 1940-talen pryddes av personer hade alla män som motiv. Från 1950-talet påbörjas en konkurrens från kvinnor och personer vars kön inte går att fastställa, och på 1970-talet gör också barnen sitt intåg på omslagen.

Forntidsbilderna delas också in i olika kategorier och det är tydligt att sakfynd dominerar ända fram till 1960-talet då även personbilder och miljöbilder blir mer vanliga. Bilderna av sakfynd går också från att i mycket stor utsträckning bestå av bilder på vapen för att från 1960-talet mest bestå av redskap. Analysen av bilderna begränsas dock av att

det inte finns någon egentlig bildanalytisk ansats. Författaren beskriver helt sonika vad omslagen och forntidsbilderna föreställer och drar olika slutsatser utifrån det, men utan några särskilt tydliga analytiska verktyg.

I avsnittet om vikingatiden i kapitel 7 kommer Gustafsson fram till att perioden varit en viktig historisk epok genom hela undersökningsperioden, men att fokus gällande påbjuden identifikation har skiftat. Under den första perioden (slutet av 1800-talet) var beskrivningen av perioden i historieläroböckerna inriktad på den religiösa aspekten. Hedningarna framställdes närmast som ”den andre” och de våldsamma tendenserna knöts till det icke-kristna. Från sekelskiftet 1900 blev läroböckerna mer inriktade på att beskriva epoken som en del av det svenska, och hedendomen blev följaktligen något positivt i att det gjorde svenskarna annorlunda; ett folk med en egen historia. Från 1960-talet förändrades historien om vikingarna igen med en fokusering på handel och den nordiske vikingen. Under perioden 1960–1980 var också vikingatiden en mindre del av framställningen. Det svenska återkom under 1990-talet och vikingatiden blev också återigen en viktig epok i historieläroböckernas historiskrivning.

Det mest framträdande resultatet i Gustafssons avhandling är att läroboksgenren såg ett brott på 1950-talet och att stora förändringar skedde under främst 1960- och 1970-talen, för att sedan återfå många av sina äldre attribut – i fråga om påbjuden identifikation – under 1990-talet. Detta mönster ser författaren i flera olika delar. Ett resultat angående den etniskt påbjudna identifikationen är ”en rörelse från det svenska i ett nordiskt sammanhang till det nordiska i ett globalt sammanhang och åter till det svenska i ett individualistiskt

familjärt sammanhang” (s. 206). Överlag syns också ett brott mot det aktörsbundna i och med ”genrebrottet” med mer fokus på strukturer, men sedan en återgång till en aktörsdriven historia under 1990-talet.

Ett sympatiskt drag i Gustafssons ansats är att låta läroböckerna utgöra en egen arena, med egen logik. Ur ett utbildningshistoriskt perspektiv anser jag dock att kontexten dessa läroböcker verkade i ändå kunde ha fått ett större utrymme. Det skulle definitivt öka den utbildningshistoriska relevansen att tydligare koppla det historiekulturella problemet – som avhandlingen adresserar – till skolkontexten. Läroplanerna har avgjort haft ett stort inflytande på flera av de förändringar som Gustafsson ser. Även den internationella debatten om historieläroböcker – och själva poängen med att undervisa i historia som omförhandlades närmast totalt i stora delar av världen under efterkrigstiden – är nästan helt frånvarande i Gustafssons redogörelser för förändringar. Det som Gustafsson kallar ”genrebrottet” (1950–1960-talet) är inte alls svårt att härleda till att den skola som läroböckerna skulle användas i blev en helt annan, med en annan stadiindelning och en i stora stycken helt annan läroplan med först enhetsskolan och sedan grundskolan. Att genrebrottet sker precis i anslutning till att folkskola blir grundskola förefaller Gustafsson helt blunda för. En förklaring kan vara att Gustafsson av någon anledning tämligen konsekvent förlägger det så kallade ”genrebrottet” till 1950-talet, trots att undersökningen visar en tämligen stabil utgivning också under 1950-talet. Gustafsson pekar själv på att det är i början av 1960-talet böckerna verkligen förändras: ”De böcker som dominerat kom att helt bytas ut och nya kom till från ingången av 1960-talet” (s. 203).

Det går utmärkt att poängtera lärobokgenrens egna logik i förhållande till skolans övergripande utveckling, utan att helt bortse från denna kontext. En tydligare koppling till skolans förändrade uppdrag under undersökningsperioden skulle förmodligen göra poängen med den fristående och trögrörliga lärobokgenren än mer tydlig. Frånvaron av kopplingar till skolkontexten i avhandlingen gör förmodligen att det blir svårare för läsaren att få syn på de skillnader mellan läroplansförändringar och läroboksförändringar som ändå var tydliga. I stället undrar man varför författaren undviker att betrakta skolans och skolpolitikens förändringar som möjliga förklaringsgrunder till förändringarna i läroböckerna.

Ett mycket tydligt exempel på ett sådant kontextmässigt förbiseende finns i kapitlet som behandlar bilder. Gustafsson visar att omslagsbilderna går från att illustrera industrialismen under 1960- och 1970-talet till att illustrera frihetstiden och stormaktstiden under 1990-talet. Även om Gustafsson konstaterar att det "till viss del" kan bero på att hans underlag för 1990-talet mest utgörs av böcker för mellanstadiet gör han ändå en annan typ av kontextmässig tolkning baserad på miljörörelsen och nedvärderingen av industrialismen från hopp till hot. Det är väl tämligen givet att läroböcker för mellanstadiet – som kronologiskt slutar med 1700-talet – inte kommer att ha bolmande fabriksskorstenar på omslaget? När skolkontexten nästan helt förbises blir slutsatserna i stället onödigt långsökta.

Det finns viktiga teoretiska poänger i avhandlingen. Avstampet i nationalismforskning förefaller fruktbart och det i sammanhanget passande begreppet "påbjuden identifikation" ger en viss stadga åt analysen genom att peka på en viktig aspekt av statlig identitetspo-

litik. I övrigt saknar dock studien tydliga analytiska verktyg, som hade kunnat fördjupa resonemangen. Berättelseteoretiska resonemang saknas till exempel nästan helt, trots att det är narrativen som i stor utsträckning är det som analyseras, särskilt i det sista empiriska kapitlet om vikingatiden. Frånvaron av tydliga teoretiska instrument gör att analysen ibland blir onödigt platt och *common-sense*-artad.

Min största invändning mot Gustafssons studie är hans sätt att positionera studien i millennieskiftets forskningsläge. Det vetenskapliga problemet som avhandlingen adresserar sätts i relation till en historiekulturell förändring under 1990-talet – kopplad till Jan Guillous böcker om Arn och Peter Englunds Poltava – en förändring som har behandlats på både bredden och tvären de senaste 15 åren. Gustafsson har dock, sannolikt som en följd av att avhandlingsarbetet inleddes under 2000-talets första år, valt att hänvisa till forskning på området som genomfördes mellan 1999 och 2001. Även diskussionen om historiemedvetande begränsas till perioden kring år 2000. Den historiedidaktiska och utbildningshistoriska forskning som genomförts under de senaste 15 åren – exempelvis inom ramen för olika forskarskolor i Karlstad, Lund och Umeå – lyser helt med sin frånvaro i problemformuleringen, och det gör även den samtida identitetspolitiska debatten, som Gustafsson förmodligen hade kunnat säga mycket om. Resultaten av studien sätts inte heller i relation till aktuell forskning. Även om Gustafsson i sitt forskningsläge lyfter fram några studier som har gjorts sedan år 2000 väljer han att bortse från den forskning som ligger honom närmast, nämligen forskningen om just identitetspolitik i historieundervisningen och i historieläroböckerna.

Gällande svensk forskning tänker jag på exempelvis Thomas Nygrens avhandling (2011) angående hur olika internationella organisationer som Unesco och Europarådet ville påverka historieundervisningen i internationell riktning. Även om inte Nygren fokuserar på historieläroböcker beskriver han ändå en viktig del av den kontext inom vilken historieläroböcker framställs. Nu väljer ju Gustafsson att nästan helt bortse från den kontexten och det är förmodligen anledningen till att Nygrens avhandling hamnar i skuggan. Men det finns också läroboksstudier som behandlar samma period som Gustafsson och som har ett identitetspolitiskt fokus. Det är ett väldigt stort förbiseende att inte sätta varken problemformulering eller resultat i relation till Ingmarie Danielsson Malmros avhandling (2012) om historier om "det svenska" i svenska historieläroböcker under andra halvan av 1900-talet. Eller i relation till Lina Spjuts undersökning (2014) om svenska och finlandssvenska läroböckers identitetspolitiska diskurser från mitten av 1800-talet till 1939.

Internationellt finns i princip ingen forskningskontext alls, men forskningsfältet om läroböcker i historia hade definitivt haft mer nytta av Gustafssons studie om problemformulering och resultat hade satts i relation till det tämligen stora internationella forskningsfältet som fokuserar läroböckers förändring från 1800-talets mitt till sekelskiftet 2000 i en identitetspolitisk kontext (bara tre exempel från tre olika decennier är FitzGerald 1979; Moreau 2003; Williams red. 2014). Gustafsson hade också kunnat göra mycket mer av de studier han nämner i förbifarten. Flera av senare års studier i ämnet identitetspolitik och historieundervisning/historieläroböcker, exempelvis Vanja Lozics avhandling från 2010 eller Svein

Lorentzens studie av norska läroböcker från 2005, som uppenbarligen har lästs av Gustafsson, nämns bara i avsnittet "Forskningsläge". Dessa och många andra studier hade kunnat hjälpa till att kontextualisera Gustafssons studie och tydligare förankra den i var forskningen om identitetspolitik i skolan faktiskt befinner sig.

Det finns ibland en tendens hos forskare att framhäva uniciteten i den egna undersökningen, ofta på bekostnad av att studien på ett ordentligt sätt positioneras i sitt forskningssammanhang. I syfte att påvisa en tydlig forskningslucka ignoreras ibland forskning som ligger nära, i stället för att denna sätts i relation till studien som ska göras, kanske för att forskaren tror att studiens relevans blir mindre av att andra har undersökt liknande fenomen. Detta är mycket olyckligt eftersom studien i stället blir mindre relevant i det forskningsfält där den hör hemma om den inte positioneras tydligt i förhållande till andra studier. Om vi inte sätter våra forskningsinsatser i relation till andras inom samma fält kommer vi inte att komma någonstans. Det tämligen stora forskningsfält som utgörs av studier på historieläroböcker och den identitetspolitik de ger uttryck för, har ingen större nytta av studier som inte sätts i mycket tydlig relation till vad vi redan vet. Studier blir inte ointressanta för att liknande studier gjorts tidigare eller för att mycket redan är sagt inom fältet. Tvärtom, ett väl utforskat fält är uppenbarligen intressant för många forskare och mycket mer kan säkerligen göras där, men för att på ett konstruktivt sätt bidra till fältet måste nya studier också sättas in i det forskningssammanhang där de ska säga något. Att smalna av det egna forskningsfältet till endast Sverige eller till endast den obligatoriska skolan och sedan använda det som argument för

att internationella studier eller studier med liknande problemformuleringar i andra skolformer eller i andra medier inte sätts i relation till den egna studien, hjälper förstås föga i sammanhanget.

Med det sagt vill jag också påpeka att Gustafsson har gjort ett mycket stort arbete; det empiriska materialet är väldigt stort och den empiriska studien är till stora delar väl genomförd. Det gör att Gustafssons avhandling ändå tillför något till forskningsfältet, men med tanke på det gedigna arbetet som är grunden för studien, hade det bidraget kunnat vara ännu större med en tydligare analytisk ansats och contextualisering i det aktuella forskningsfältet.

Referenser

- Danielsson Malmros, Ingmarie. *Det var en gång ett land... Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*. Höör: Agerlids bokförlag, 2012.
- FitzGerald, Francis. *America Revised: History Schoolbooks in the Twentieth Century*. Boston: Atlantic, 1979.
- Nygren, Thomas. *History in the Service of Mankind: International Guidelines and History Education in Upper Secondary Schools in Sweden, 1927–2002*. Umeå: Umeå University, 2011.
- Lorentzen, Svein. *Ja vi elsker dette landet... Skolebøkene som nasjonsbyggere 1814–2000*. Oslo: Abstrakt forlag, 2005.
- Lozic, Vanja. *I historiekansons skugga: Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*. Malmö: Malmö Högskola, 2010.
- Moreau, Joseph. *Schoolbook Nation: Conflicts over American History Textbooks from the Civil War to the Present*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2003.
- Spjut, Lina. *Den enwise bonden och Nordens fransmän: Svensk och finsk etnicitet samt nationell historieskrivning i svenska och finlandssvenska läroböcker 1866–1939*. Umeå: Umeå universitet, 2014.
- Williams, James H. ed. *(Re)constructing Memory: School Textbooks and the Imagination of the Nation*. Rotterdam: Sense Publishers, 2014.

Henrik Åström Elmersjö

Umeå universitet

henrik.astrom.elmersjo@umu.se